

Kitap Tanıtımı

Bünyamin ERUL

Doç. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

e-mail: berul65@hotmail.com

Dr. üde Halîl Ebû üde, *Binâu'l-cumle fi'l-Hadîsi'n-nebeviyyi's-şerîf fi's-Sahîhayn, (Sahîhayn Hadislerinde Cümle Yapısı)*, Dâru'l-Beşîr, Ammân-1994, II. baskı, 728 s.

Arapça nahv alanında doktora tezi olarak hazırlanan bu değerli eser, beş temel bölümden oluşmaktadır. Konunun önemi üzerinde durulan girişte, Hadis çalışmalarının, Kur'an çalışmalarından geri kalmadığı, ancak onlardan çoğunun Hadis ilimleri veya Hadis'in teşrî' yönü ile ilgili olduğu, lügat açısından ele alınan çalışmaların ise nadir olduğu tespit edilmektedir. Hadis-dil ilişkisi çerçevesinde yapılan çalışmaların da, Garbu'l-Hadîs, İ'râbu'l-Hadîs ve kısmen de Belâğatu'l-Hadîs ile sınırlı olduğu; sarf, nahv, cümle yapısı ve ıstılahların Arap dili ve şiiriyle ilgisi gibi alanlarda pek çalışma yapılmadığı belirtilmekte ve bunun sebepleri üzerinde durulmaktadır.

Hadîs-Lügat çerçevesinde bir çalışma yapmayı uygun gördüğünü kaydeden araştırmacı, ele aldığı bu konunun, Hadislerin lafzen mi, yoksa mana ile mi rivayet edildiği tartışmaları ile yakından ilgili olduğunu belirtmektedir. Yazar, bu tartışmada her iki tarafın da meseleyi genel bir

bakışla değerlendirdiklerini söyledikten sonra, en azından Sahîhayn'ı incelemiş olmaları halinde onların, meseleye olumlu bakmaları gereğinden de söz etmektedir. Yazara göre bu hususla yakından ilgili bir diğer konu da, Arapça kaidelerinde Hadislerin delil olup olmadıkları (istişhad) meselesidir. Yazar burada, Hadis-dil ilişkisini ortaya koymada Sahîhayn'ın belli bir ölçü olup olamayacağını sorusunu sormakta ve eserinde buna cevap aramaktadır. Tezini niçin Sahîhayn'deki kavli Hadislerle sınırladığını gerekçeleriyle izah eden yazar, çalışmanın içeriğini özetledikten sonra konuya başlamaktadır.

Hadisçilerin Garîbu'l-Hadîs alanındaki gayretlerinin ele alındığı birinci bölümün ilk faslında, hadislerdeki garib kelimelerin varlığı, bu konuda alimleri teliflere sevkeden etkenler, bu hususta oluşan literatür verildikten sonra, aynı yöntemle İrâbu'l-Hadîs ve Belâğatu'l-Hadis konuları da incelenmiş, ilgili bazı önemli eserlerden söz edilmiştir. (63-82)

İkinci fasılda ise, Sahîhayn'deki Hadislerin lafzen mi, yoksa mana ile mi rivayet edildiği konusu incelenmektedir. Sibeveyh (ö. 108) ve başka dilcilerin dilde ayetleri ve Araptan gelen sarîh nakilleri şahit olarak kullandıkları halde, Hadisleri kullanmamalarının asıl sebebinin, onların mana ile rivayet edilmesi olduğunu söyleyen yazar, müteahhir nahivcilerin mana ile rivayet vurgusunda abartılar bulunduğunu, oysa mütekaddim nahivcilerin meseleye onlar gibi bakmadıkları tespitini yapar. Bu noktada mana rivayetinin ne zaman yapıldığını, Sahîhayn gibi kolleksiyonların oluşumundan önce mi, sonra mı gerçekleştiğini, mana rivayetinin, Hadisin delaletini, ahkâmını değiştirip değiştirmediğini soran yazar, cevaben müslümanların bu hususta 'işittikleri gibi nakletme' hassasiyeti gösterdiklerini, ancak Ebu'l-Esved ed-Duelî (ö. 69), Sibeveyh (ö. 108) ve Halil b. Ahmed (ö. 175) gibi ilk dönem dilcilerin zamanında Hadislerin tedvin edilmediğini, dilcilerin istişhad edebilecekleri kadar yayılmadığını, bu nedenle de onların eserlerinde istişhad ettikleri Hadis sayısının az olduğunu söyler. Mana ile rivayetin, tedvin edilen bütün hadislerin lafzen değil de mana ile nakledildiği anlamına gelmediğini, hadislerin tedvin edilmesiyle birlikte mana rivayetinin sona erdiğini belirtir. Hadislerin 'lafız ve mana ile' rivayet edildiği görüşünü savunan yazar, bunu bazı dış ve iç delillerle desteklemektedir. Ona göre Hz. Peygamber'in Arab'ın en fasihi oluşu, Sünnet'in teşride ikinci kaynak oluşu, hadisin yazılması ve tedvin edilmesi, tedvin yöntemi, ravilerin büyük bir kısmının hadisleri lafızlarıyla rivayet etmedeki ısrarı bu konudaki dış delilleri oluşturmaktadır. Yazara göre iç deliller ise, Hadislerde sıkça görülen Hz. Peygamber'in beden diline dair bilgiler, lafızlardaki tereddüd ifadeleri, hadislerdeki soru-cevap, ara cümle vb. unsurların korunmuş olması, bazı hazifler, sembolik anlatımlar, Arap dil kurallarına aykırı olarak kullanılan kelimeler, bazı sahabîlerin bilmediği-kullanmadığı kelimeler, rivayette yer alan lafızlarda ısrar edilerek müteradifine bile itiraz edilmesi, nebevî tertibe riayet edilmesi, farklı sahabîlerin aynı lafızları kullanmaları, garib kelimeler içermesi, canlı hayattan kesitler sunması, çeşitli diyologlar içermesi, birtakım refleksel tepki

sesleri içermesi vb. hususlardan oluşmaktadır. Hadisçilerin baştan beri rivayet işini sıkı tuttuklarını, birçok yöntemler geliştirdiklerini, çok güzel çabalar ortaya koyduklarını söyleyerek meseleye oldukça iyimser bakan yazar, bazılarının iddia ettiği gibi mana rivayetinin çok da fazla olmadığını ve bu kanaatte olan birçok ilim adamı bulunduğunu belirtir ve eserlerini zikreder. Onlar, neredeyse şu hususlarda icma etmişlerdir: Hadisler dil açısından zengin bir hazine olmasına rağmen, nahivciler koydukları dil kurallarında ondan yararlanmamışlardır. Bazı hadisler mana ile rivayet edilmiştir. Bazı hadislerde ise özellikle Arap olmayan bazı ravilerin telaffuz ve ifadede düştükleri hatalar, birtakım takdim ve tehirler, ilave ve eksiklikler görülmektedir. Neticede delil getirilebileceği üzerine herkesin ittifak ettiği birtakım hadisler bulunmaktadır:

a. Hz. Peygamber'den nakledilen ve herbiri beyan harikası olan kısa hadisler,

b. Dua ve ibadet esnasında yaptığı dua ve zikir cümleleri,

c. Farklı tariklerden aynı lafızlarla gelen hadisler,

d. Malik b. Enes, İbn Cureyc ve İmam Şâfiî gibi dilin bozulmadığı çevrelerde yetişen ve Arapçaya hakim olan hadisçilerin tedvin ettiği eserlerdeki hadisler,

e. İbn Sîrîn ve Kasım b. Muhammed gibi mana ile rivayeti caiz görmeyen ravilerin naklettiği hadisler.

Kahire'deki Arap Dili Komisyonunun da bu konuyu tartıştıklarını ve almış oldukları kararda; Mütevatir hadisler ile Hz. Peygamber'in mektup ve yazılı talimatlarının dilde delil olabileceğini, Kütüb-i Sitte ve daha erken dönem Hadis eserlerinde bulunmayan bir hadisle ihticac edilemeyeceğini ilave ettiklerini nakleder.

Buhârî'nin Sahîh'inde 1220, Muslim'inkinde 1406 kavli hadis bulunduğunu, 1200 hadis üzerinde ise ittifak ettiklerini kaydeden yazar, yaptığı incelemeler sonucunda kendisinde oluşan yakîn derecesindeki kanaatini şu şekilde ifade eder: Sahîhayn'deki Hadisler 'lafız ve manalarıyla' rivayet edilmiştir. Bunlar Hz. Peygamber'in lügatını oluşturur ve O'nun belağatı ve fesahatı ile ilgili her türlü dil-lügat çalışmalarında, araştırmalarında esas alınabilir. (85-150)

Tezin asıl konusuna geline ikinci bölümde Sahîhayn'de Haber Cümlesi ele alınmaktadır. İlk fasılda isim cümlesi, isim cümlesinin yapısı, takdim-tehirler vb. çeşitleri, ikinci fasılda "inne" ile "kâne" ve kardeşleriyle yapılan isim cümleleri tek tek incelenmektedir. Yöntem olarak önce dilcilerin kaynaklarından her bir yapının tarifi verilmekte, varsa ihtilaflar zikredilmekte, arkasından da Sahîhayn'den örnekler sıralanmaktadır. Üçüncü fasılda, mâzi ve muzâf' kipleriyle fiil cümlesi işlendikten sonra, fiil cümlesiyle ilgili çeşitli nahv problemlerine geçilmektedir. Dördüncü fasılda 'manayı güçlendiren cümleler' başlığı altında, başlangıç cümlesi, cevap cümlesi, hal cümlesi, sıra cümlesi, sıla cümlesi, kasr/hasr cümlesi ve sıfat cümlesi üzerinde durulmaktadır. (153-398)

Üçüncü bölümde talep ifade eden ve etmeyen iki çeşidiyle inşâ cümlesi ele alınmaktadır. Bu kısımda talep ifade eden inşâ türlerinden, çeşitli istifham edatları, emir çeşitleri, iğrâ ve tahzîr, arz ve tahdîd (teşvik), nidâ çeşitleri, nehy çeşitleri; talep ifade etmeyen inşâ türlerinden de taaccüp, medh ve zemm, kasem (yemin) çeşitleri incelenmiştir. (401-497)

Dördüncü bölümde ise birçok şart edatı ayrı ayrı incelenmek suretiyle şart cümlesi konu edilmiş, hadislerle örneklendirilmiştir. (501-579)

“Hadis Dili Hakkında Nahv Teorileri” başlığını taşıyan beşinci ve son bölümde de, konu ile ilgili mülahazalar, Hadis dilinin özellikleri ve Hadis’le ihticacın zarureti konuları çalışılmıştır.

Yazara göre pratik hayattan aldığı pekçok kullanımıyla herbir nahv meselesi için esaslar verebilecek zenginlikteki Hadis dili, öğrencilere öğretilmesi gereken fonksiyonel nahv için gayet açık ve de dakik bir tarzı temsil etmekte olup bu hususta hiçbir şey onun önüne geçirilmemelidir. Hadislerde görülen ve nahv açısından problem teşkil eden az sayıdaki bazı hususlar ise, ya Hz. Peygamber’in kullandığı dilin ayrıcalıklarındandır, ya da farklı kabilelerden gelen heyetlere hitap ederken mesajını iletmede onların kullandığı üslup ve lafızlarla hitap etmesindedir. Benzer problemler, Arap şiirinde de fazlasıyla bulunmaktadır.

Hadisçilerin hadislerin muhafazası adına, rivayet, dirayet, cerh-ta’dil, ıstılahlar, tahrir, tahkik vb. pekçok ciddi çabalar sarfettiklerini, hadislerin kağıtlar üzerindeki donuk rivayetler olmayıp, aksine hayat, hareket ve ruh içeren pasajlar olduğunu, bu bakımdan uydurma rivayetlerin çeşitli ilim adamlarının belirlediği bazı alametlerle kolayca sahih olanlarından ayırtedilebileceğini, Hadis alimlerinin nebevî hadislerin tenkidi, sahihinin uydurma olanından seçilebilmesi için oldukça sağlam ve mükemmel bir yöntem oluşturduklarını söylemektedir. (s.637) Hadisçilerin bunu yaparken daha çok ravileri cerh yöntemini kullandıklarını, oysa Hadislerin dil ve üslup özelliklerini de dikkate almalarını önermektedir. Daha sonra bazı çağdaş çalışmalara da işaretle kısaca nebevî üslup üzerinde durmaktadır.

Tekrar dilde hadislerle istişhad meselesini tartışan yazar, buna karşı çıkanların, bunu savunanların ve orta yolu temsil edenlerin görüşlerini aktarmaktadır. Nahv kurallarının H. II. asırda vaz edildiğini, hadislerin bu alanda delil olamayacağı düşüncesinin ise, bundan tam beş asır sonra H. VII. asırda ortaya atıldığını belirtir ve bu konunun neden beş asır gecikmeli olarak tartışmaya açıldığını sorar.

Buna ilk karşı çıkan kişi İbnu’d-Dâi’ (ö. 680) olup, onu Ebû Hayyân el-Endulusî (ö. 745) izlemiştir. Bu görüşü benimseyenlerden birisi de Suyûtî (ö. 911)’dir. O, “el-İktirâh” ve “Hem’u’l-Hevâmi” adlı eserlerinde Hz. Peygamber’den lafzen rivayet edilen hadislerin dilde delil olabileceğini, ancak bunların da cidden nadir olduğunu, kısa hadislerde bulunabileceğini, hadislerin çoğunun ise mana ile rivayet edildiğini, hadislerin tedvininden evvel Acem ve melezler (muvelledûn) tarafından da rivayet edildiğini, ana dilleri Arapça olmayan ve Arapçayı iyi konuşmayan bu ravilerin kendi

ifadeleriyle naklettiklerini, ilave veya eksiltme, takdim veya tehir yapma, lafızları değiştirme gibi bazı tasarruflarda bulduklarını, hatta bu yüzden tek bir kıssanın farklı ifadelerle birkaç çeşit anlatımının ortaya çıktığını açıkça ifade etmiştir.

Hadislerin dilde delil olmasını caiz görenlerin ise sayıca fazla olduklarını, bunların başında İbn Mâlik el-Endulusî'nin (ö. 672) geldiğini, İbn Hişâm, el-Cevherî, İbn Fâris, İbn Cinnî, İbn Berrî ve Suheylî gibi birçok dil ve ilim adamının bu kanaatte olduklarını, hatta bu konuda sadece İbnü'd-Dâî', Ebû Hayyân ve Suyûtî'nin muhalif kaldığını belirtir.

Üçüncü bir kanaat ise, iki görüşün ortasında yer almaktadır. Onlar, Hz. Peygamber'in fesahati görülen ve lafzen nakline özen gösterilen hadislerin, Hz. Peygamber'in çeşitli kimselere gönderdiği mektupların ve nebevî mesellerin delil olabileceğini savunurlar. Onlardan birisi de İmam Şâtîbî'dir (ö. 790).

Son asırda yapılan çalışmalarda konunun hayli tartışıldığını, biçoklarının Hadislerin dilde delil olmasını savunduklarını, bir kısmının da orta yolu tercih ettiklerini kaydeden yazar, bu çalışmalardan bazı mülahazalar nakleder.

Yazara göre, Hadisler dînî hükümler konusunda nasıl teşrî kaynaklarından biri ise, aynı şekilde dilde de kaynak olması gerekir. Zira hadisler sadece mana ile değil, 'lafız ve mana ile' rivayet edilmiştir. Şayet sadece mana ile rivayet edilmiş olsalardı, delil olarak kullanılan bazı hadislerde olduğu gibi lafzında ittifak edilen hiçbir hadis gelmiş olamazdı. Sonra rivayette asıl olan, işitilen mesajı mümkün mertebe değiştirmeden aynı lafızlarla nakledilmesidir. Bazı hadislerin lafızlarında görülen farklılıklar, dilde delil olarak kullanılan Arap şiiri için de fazlasıyla geçerlidir. Şiirlerde görülen bu lafız farklılıkları problem teşkil etmiyorsa –ki bunun yüzlerce örneği vardır-, hadislerdeki farklı lafızlar da problem yapılmamalıdır.

Acem ve melezlerin rivayetdeki paylarına gelince, en çok hadis rivayet eden sahabîlerin Arap olduğunu ve onların rivayetlerinin, Hadis mecmualarındaki hadislerin ekseriyetini oluşturduğunu belirtir. Sonra tabiûndan mevâlî olan ravilerin oranları üzerinde durur. İbn Sa'd'ın Tabakât'ından yaptığı sayıma göre, Basra, Medine ve Mekke'de yaşayan mevâlî ravilerin oranı sırasıyla % 16, % 30, % 17 olup, genel ortalama yaklaşık olarak % 21, yani ravilerin ancak beşte birini oluşturmaktadır. Bu ise rivayette paylarının fazla olmadığını göstermektedir. Kaldı ki, mevâlî unsuru, Arap şiiri için de fazlasıyla geçerlidir. Daha sonra, Arapça nahiv kitaplarından 20 tanesini kronolojik olarak sıralamış ve herbirinde kaç adet Hadis bulunduğunu vermiştir. (s. 691)

"Sözün Özü" başlığını taşıyan özet ve sonuç kısmında ise, fazla olmamakla birlikte Hadislerde rastlanan nahiv kurallarına aykırılıkların, konuşma dilinden kaynaklandığını belirtir. Ayrıca Hz. Peygamber'in kullandığı dilin kendine özgü bazı özellikler de taşıdığını, bunun canlı,

dinamik bir dil olduğunu hatırlatır ve asrımızın dilcilerini, Hadislerle ihticac etmeye davet eder. Hadis dilinin pekçok özelliklerini serdetmeye çalıştığını, ancak sadece üslup bakımından Hadis dilinin ayrıca çalışılması gerektiğini söyler. Böylesine canlı bir dilden, aynı canlılıkta bir sîret çalışmasının yanısıra, Hadislerden hareketle Hz. Peygamber'in beden dilinin¹ de ortaya konulabileceğini kaydeder.

Hadis-dil ilişkisinin oldukça geniş bir konu olduğunu söyleyen yazar, bu çerçevede daha birçok çalışma yapılması temennileri ile eserini noktalamaktadır. Çalışma, uzunca bir kaynakça ve İngilizce bir özetle sona ermektedir.

Çalışmayı ana hatlarıyla değerlendirecek olursak, Hadislerle örneklendirilmiş bir Arapça öğrenimi için güzel bir çalışma olduğunu söylemeliyiz. Yazar, Hadislerin 'lafız ve mana' ile rivayet edildiğini ve dilde mutlaka delil olarak kullanılması gerektiğini savunmaktadır.

Branşı Arapça olan araştırmacı, şifâhî dönemden, tedvin ve tasnif dönemine gelinceye kadar Hadisin geçirdiği serüvenini, kısaca Hadis tarihini yakından tanımamaktadır. Sahîhayn'daki hadislerin hepsini sahih ve problemsiz kabul ettiği için, Hadis dili ile nahv kuralları arasında da hiçbir problem görmemektedir.

Oysa Batı'da yapılan bir başka doktora tezinde² Sahîh-i Buhârî'deki Hz. Aişe'den gelen merfu hadisler cümle yapısı ve üslup açısından tahlil edilmiş ve Hz. Peygamber'in şifâhî beyanlarının yazıya geçirilmesi esnasında, daha sonraki klasik Arapçanın ağır bastığı ifade edilmiştir. Basra ve Kufe ekollerinin oluşmasından evvelki dönem (klasik öncesi) Arapçası ile, bu ekollerden sonra yazılı hale gelen (klasik dönem) Arapçası arasında mukayeseler yapılmıştır. Buna göre Hadislerde klasik öncesi dönem özellikleri pek gözükmemekte, üslup bakımından klasik ve klasik sonrası Arapça'ya doğru bir kayma olduğu tespit edilmektedir.³ Cümle yapılarındaki klasik normdan sapmayan pürüzsüz bir homojenliğin görülmesi en güçlü delil olarak sunulmaktadır.

Aslında konu hem dil, hem din açısından önem arz etmektedir. Hz. Peygamber'i dinleyen her bir sahâbînin anlama ve yorumlama kabiliyeti farklı oldukları, anlatmada da farklı kalıplar ve üsluplar kullandıkları malumdur. Aynı talimatı bağlayıcı bir emir telakki eden bir sahâbî onu bir farziyet çıkartacak bir formda naklederken, bir başka sahâbî bunun bir tavsiye olduğunu ifade eder bir kalıpla nakledebilmiştir. Cuma günü banyo

¹ Ankara'da, 2003 yılı Kutlu Doğum Sempozyumunda tarafımdan "Hz. Peygamber ve Beden Dili" adlı bir tebliğ sunulmuştur.

² Brigitte Reichel-Baumgartner, *Parameter Des Idiolektis Des Propheten Muhammad Auf Grundlage Des Sahih Von Al-Buhari*, Viyana-1982, 117 s. Bu çalışma hakkında bizi bilgilendiren Ali Dere dostuma teşekkür ederim.

³ Muhammed H. Bakalla'nın "Sîretü İbn Hişâm'ın Arapçası ile Bugünkü Arapça'nın Bir Mukayesesi" (çev. Necmettin Yurtsevcin) isimli makalesi, zamanın değişmesiyle dil ve üslupdaki değişme konusunda fikir vermektedir. Bkz: AÜİFDergisi, cilt: XXXVI, 461-470.

yaparak gelmeleri talimatını veren Hz. Peygamber'in sözünü, birisi "Cuma günü banyo yapmak, her müslümana gereklidir" şeklinde; diğeri ise "Cuma günü banyo yaparak gelseniz ya?" şeklinde nakledebilmiştir.⁴ Bu talimatı verirken, Hz. Peygamber'in hangi cümle yapısını kullandığı bizi dil açısından, bağlayıcılığı kastedip kasetmemesi de din açısından ilgilendirmektedir.

İletişimdeki tabii akış içerisinde Hadislerin nesilden nesile aktarılması esnasında olsun, şifâhî geleneğin kitâbî geleneğe dönüştürülmesinde olsun elbette belli oranda bir üslup değişikliği (düzeltilme/geliştirme) ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in kullandığı dil ve kelimeler/kavramlar dünyası ile, gerek kendinden sonraki dönemde, gerekse dil ekollerinin oluştuğu dönemde gelişen klasik Arapça arasında önemli farklılıkların olması kaçınılmazdır. Bu farklılaşma ve gelişmenin tespiti pek kolay olmamakla birlikte, H. II. asırdan günümüze gelen mecmualardaki cümle yapılarıyla, H. III. ve IV. Asırdan gelen eserlerdeki cümle yapıları ve üslupları birebir karşılaştırılarak daha net sonuçlara ulaşılabılır. Ancak Hadislerin yazılı kaynaklardan nakledilmesi durumunda bu anlamda fazla bir müdahale görülmeyecektir. Fakat Zuhri gibi bir Hadis otoritesi, birkaç kişiden işittiği bir hadisi veya hadiseyi tek metin haline dönüştürerek kompoze ederken (telfik), şüphesiz kendi dönemindeki hakim olan Arapçayı, cümle yapılarını, kalıplarını kullanmış olmalıdır. Dolayısıyla bu hususta bizim önerimiz, Ma'mer b. Râşid'in el-Câmi'i, İmam Mâlik'in el-Muvatta'ı, Fezârî'nin es-Siyer'i vb. H. II. asır eserleri ile, Buhârî, Muslim vb. H. III. asır musanniflerinin rivayetleri mukayese edilmelidir.

Sonuç olarak, yapılan bu çalışma, H. II. asrın başından itibaren tedvin ve tasnif edilmeye başlayan Hadislerin, o dönemin Arapça-nahiv kurallarına uygun olarak kitabiyata geçirildiğini ortaya koymakta, gerek dilde istişhadda, gerekse Arapça öğretiminde Hadislerin rahatlıkla kullanılabileceğini başarılı bir biçimde göstermektedir. Özellikle Osmanlı medreselerinde yaygın olan Emsile, Binâ vb. kitaplarda zaman zaman örnek olarak kullanılan çok zayıf, hatta uydurma rivayetlerin yerine, Sahîhayn'dan pek çok Hadisin kullanılabilmesini de gözler önüne sermektedir. Araştırmacıyı bu eksikliği gideren bu derli toplu çalışmasından dolayı tebrik ediyor, Hadislerin sözlü edebiyattan yazılı edebiyata geçirilmesinde dil ve üslup bakımından ne gibi bir değişme/gelişme gösterdiği şeklindeki oldukça önemli gördüğümüz bu konunun bir başka titiz çalışmaya kaldığını söylemekle iktifa ediyoruz. Yapılacak böyle bir çalışma, metin tenkidi çalışmalarına farklı bir boyut getirecek, tespit edilecek Hz. Peygamber'in üslubu, kelime ve kavramlar dünyası, en önemli tenkit kriterleri arasında yerini alacaktır.

⁴ Geniş bilgi için bkz: Erul Bünyamin, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 303-307, Ankara-2000.